

Az Istentiszteleti rendtartás teológiai problémáiról*

Nem tartom magamat liturgiai szakértőnek, ezért is kértem, hogy az 1985-ös ágendához rendszeres teológiai szempontból szólhassak hozzá. Ennek van egy személyes előzménye is. Pontosán egy esztendővel ezelőtt, ebben a teremben volt a doktori értekezésem nyilvános disputája, melyre téziseket kellett kitűznom. A kilencedik tézis némi mérges vitát, hogy ne mondjam, cívdást váltott ki. A tétel így hangzott: „Az 1986-as istentiszteleti rendtartás úrvacsorai kérdését (»Hiszitek-e, hogy ebben a sákramentumban adja nekünk az Úr Jézus Krisztus, a Szentlélek által, bűneink bocsánatára és lelkiünk örök üdvösségére az ő szent testét és vérért?«) revízió alá kell venni. Az úrvacsora ugyanis nem megisméltése, sem pedig nem folytatása Krisztus egyszersmindenkori, tökéletes áldozatának, hanem annak jele és pecsétje (vö. II. Helvét Hitvallás XIX. és Heidelbergi Káté 75–82).”

(Bogárdi) Szabó István Budapest-Külső Üllői úti református lelkész.

A disputa során kiderült, hogy az évszámot tévesen adtam meg, az *Istentiszteleti rendtartás* 1985 óta van érvényben (VIII. Budapesti Zsinat, 5. ülés-szak. 17. sz. határozat, 1985. április 17), de a revízió szükségességének kérdésében nem jutottunk dűllőre, illetve azzal zárta le a dékán úr, hogy majd rendezünk róla egy külön konferenciát. Nem gondolom, hogy ez lenne az a konferencia, és nem is kívánok visszaélni a mostani megszólalási lehetőséggel, és csak erre az egy, úrvacsorai kérdésre koncentrálni (előadásom címe nem egy teológiai problémát, hanem többet sejtet). Azt azonban még el kell mondanom, hogy azért tűztem ki ezt a disputatételemet, mert szerettem volna valamilyen módon jelezni, hogy komolyan vettem és veszem Török István debreceni professzor 1986-ban kelt kritikáját, aki a fentebb idézett úrvacsorai kérdés kapcsán a következőket írja: az úrvacsorai kérdés „idegen hitet kér tőlünk számon... Reformátoraink jól tudták, a jegyeket nem szabad összecserélni az élő Krisztussal, az ő üdvszerző munkáját nem szabad átruházni a kenyérre és borra...Az úrvacsorai jegyek számunkra azok, amiknek eredetileg rendeltettek: a Krisztus által bennünk munkált üdvjavak látható jelei, hiteles pecsétjei, zálogai.” Török István még kitér arra is, hogy a Zsinat súlyosan tévedett, amikor ezt a liturgiát életbe léptette, még akkor is, ha azt a Doktorok Kollégiumának néhány tagja, mint „az új reformáció eszközét” felmagasztalta. „...úgy látszik, a teológiai felelősségtudat nem erős oldalunk, szunyókáló teológiai kritikával pedig nem vagyunk képesek elejét venni esetleges tévedéseknek.”¹ Nos, ha semmi másnak, legalább a „teológiai felelősségtudatnak” szeretnék megfelelni, illetve, ha lehet, felébreszteni a „szunyókáló teológiai kritikát”. Amúgy meggyőződésemm, hogy a 85-ös liturgia revízióját nem annyira a teológiai kritika, mint inkább a gyakorlat fogja kikényszeri-

* A Református Egyházzenészek Munkaközössége (ReZeM) és a Magyar Egyházzenei Társaság protestáns szekciója által, az *Istentiszteleti rendtartás* megjelenésének 10. évfordulója alkalmából, 1995. november 25-én, a Ráday Kollégium dísztermében rendezett vitauülésen elhangzott előadás.

¹ Török István: „Egy úrvacsorai kérdés teológiai problémája (1986)”, *Határkérdések teológiai szolgálatunkban*. Bp. 1991. 155 sk.

ríteni, mégpedig kétféle értelemben. Egyrészt azért, hogy – akár bevalljuk, akár nem – a gyülekezetek jelentős része nem vette be az új istentiszteleti rendtartást, és másrészt azzal, hogy az egyház változó belső spiritualitása – mely bízunk benne, pozitív fejlemény lesz! – magával vonja a revízió szükségességét, ahogy ezt Pásztor János el is mondta: a XIX. század lapálya után az egyház ébredése kikényszerítette, illetve kiváltotta a liturgia felülvizsgálatának szükségességét. Ehhez csak annyit szeretnék hozzátenni, hogy természetesen a két világháború között is történtek komoly dolgok. Például az, hogy 1927-ben megjelent a Ravasz László által szerkesztett ágendakönyv, amelynek előszavából kiderül, hogy már a 10-es években komoly teológiai harc folyt az előbbieken jogosan kritizált ariánus, liberális racionalizmus ellen. Ravasz leírja, hogy például az úrvacsorai kérdés tárgyában viszonylag hosszú küzdelmet kellett megvívni Tisza István főgondnokkal szemben, aki tagadta az eredendő bűnt, viszont a liturgia szerkesztői nem engedtek ebből az igazságból. Tisza István haláláig feltartóztatta a munkálatait, mert akárhányszor összeült a zsinat a liturgia tárgyában, Tisza – főgondnoki súlyával élve – mindig leszavazta az úrvacsorai kérdéseket, mondván: túl dogmatikusak, túl konzervatívak, túl régiesek, és nem kérdezhetünk már ilyet, hogy „első szüleink bűnesete folytán mi magunk is megromlottunk”, hiszen nincs eredendő bűn. Akkoriban, úgy látszik, még nem szunyókált a teológiai felelősség, és a teológiai kritika akár az egyház főgondnokával szemben is érvényesült.

Most szeretnék néhány szempontot ajánlani ehhez az előbb-utóbb bekövetkező munkához, és ez egyben indokolása is annak az állításomnak, hogy miért szükségszerű a 85-ös liturgia revíziója.

1. Az első szempontra Fekete Csaba hívta fel a figyelmemet, köszönettel tartozom érte. Ezt szeretném most egy kicsit kibővíteni. Egészen nyilvánvaló, hogy az Istentiszteleti rendtartás 302. oldalán található püspökeskü szövegét egy konkrét ponton meg kell változtatni (illetve gondolom-remélem, hogy a legutóbbi, 1990-es püspökszentelés alkalmával sem eszerint esküdtek már püspökeink). Az eskünek ez a része így hangzik: „Egyházunk és a Magyar Népköztársaság közötti jó viszony megőrzését és annak elmélyítését, nemzetünk javát, az embertestvériség és a világbéke ügyét, s ezáltal Isten országának dicsőségét, erőm mértéke szerint, Isten kegyelme által előmozdítani szent kötelességemnek ismerem.”

Magyar Népköztársaság már nincs, de kérdéses, hogy a helyébe elegendő-e odailleszteni azt, hogy „Magyar Köztársaság”?

Vessük össze a fenti esküszöveget az 1927-es agenda püspöki esküszövegének párhuzamos részével, és máris választ is kapunk a költői kérdésre: „...Anyaszentegyházunk hitelveit, törvényekben biztosított jogait, szabadságát, s alkotmányát fenntartani, védelmezni, fejleszteni teljes erőmmel és minden tehetséggel igyekszem. Egyházi ügyekben egyedül közvetlen főhatóságomnak, az egyházkerületi közgyűlésnek utasításait és rendeleteit fogadom el és követem. A polgári hatóságoknak egyházi törvényeinkbe s önkormányzati jogainkba ütköző rendeleteit végre nem hajtom s azokat az egyházkerületi közgyűlésnek bejelentem...”

Figyeljük meg, az 27-es esküszöveg tartózkodik bármiféle kormányforma megnevezésétől! Nem mondja azt, hogy Magyar Királyság vagy Helytartó Fejedelemség vagy Magyar Köztársaság, egyszerűen polgári hatóságról beszél, vagyis tisztán érvényesíti az állam és az egyház különbségének bibliai elvét, olyannyira, hogy azt még megnevezés szintjén sem engedi be a liturgiai szövegbe.

De a két szöveg gondos elemzése többet is elárul. Ironizáló hajlamomnak engedve az 1985-ös esküszöveget labanc-liturgiának, a 27-est pedig kuruc-liturgiának neveztem el. A labanc liturgia szövege szerint a szocializmus építésében (hiszen a Magyar Népköztársaság a szocializmust jelentette) való részvétel Isten országának távlatában tekintendő. A Népköztársaság és az egyház jó viszonyának megőrzése, elmélyítése, az embertestvériség és a világbéke ügyének szolgálata az Isten országának dicsőítéséhez járul hozzá. Van itt egy fontos kulcsszó: „ezáltal”! Idézem még egyszer: „Az embertestvériség és a világbéke ügyét igyekszem szolgálni és ezáltal Isten országának dicsőséget szerezni.” Milyen érdekes, hogy a kuruc liturgiában nincs semmiféle „ezáltal”, hanem egyszerű felsorolás van. Szerepel az „általános jórend” és a „közbékesség virágzásának” szolgálata, s ez mind beletartozik a püspöki teendőik sorába, de nem áll kauzális kapcsolatban az Isten országának dicsőségével, mint az első esetben.

2. Ez vezet át a másik megjegyzéshez. Az 85-ös rendtartás egész egyértelműen beleprésseli az istentiszteleti liturgiába a „szolgáló egyház teológiáját”. Ez nemcsak az olyan ordító példákkal igazolható, mint a püspökeskü. Ennél sokkal jellegzetesebbek az olyan kifejezések beiktatása, mint például a „szolgáló közösség”. A „szolgáló közösség” – az elvi indoklás szerint – az a belső mag, amely „felelősséget hordoz a gyülekezet istentiszteletéért és diakóniájáért”. Ők hivatottak „a népegyházi gyülekezet helyét elfoglalni. Ilyen módon a szolgáló közösség a gyülekezetté formálódás útegyengetője. Az a reménységünk, hogy egykor a gyülekezet úrvacsorázó közössége azonos lesz a szolgáló közösséggel.” (36. l.) Igen jellegzetesek ezek az imbolygó, tétovázó mondatok. Egyrészt kiderül, hogy a szolgáló közösségben koncentrálnak az istentiszteleti (vagyis a liturgiai és a diakóniai) felelősség. Másrészt, hála az általános magyar kifejezésnek („szolgálat”), ettől kezdve nem tudjuk a kettőt szétválasztani (tudniillik a liturgiát és a diakóniát). Ez viszont igen komoly teológiai kérdés, mint ahogy az is, hogy bele lehet-e gyömöszölni a diakóniát a liturgiába? Azután a szöveg hivatkozik ugyan az „egyetemes papság elvére” és azt mondja, hogy a szolgáló közösség a gyülekezet helyett (nevében?) végzi az istentiszteleti és diakóniai szolgálatot (természetesen, az egyetemes papság rendje szerint), vagyis a szolgáló közösség a „gyülekezet egy testében” osztja meg a maga kegyelmi ajándékát, ám mégis a szolgáló közösség(ek) „hivatottak a népegyházi gyülekezet helyét elfoglalni”, sőt ők egyengetik a szolgáló közösség gyülekezetté formálódását. Ezt nem tudom másképpen érteni, mint úgy, hogy egyrészt a népegyházi gyülekezet nem „igazán” gyülekezet (mert nincs benne szolgáló közösség, vagy mert ő maga nem szolgáló közösség), a szolgáló közösségről meg kiderül, hogy még nem „gyülekezet”, csak majd ha leváltja a népegyházat és a helyébe lép. Effektíve tehát

nincs egyház. Innen származik a második ironikus elnevezésem: a 27-es agenda jellegzetesen *low-church* liturgia, az 85-ös rendtartás jellegzetesen *no-church* liturgia.

3. Még egy adalék. A 27-es agenda egy nagyívű és igen igényes elvi résszel kezdődik. A liturgia kérdését a „kultusz” fogalmának bemutatásával vezeti be. Módszere vallásfenomenológiai, tehát először általános leíró résszel kezd, majd fokozatos szűkítésekkel jut el a református kultusz és ezen belül az istentiszteleti liturgia kérdéseihez. A számos frappáns – és egyértelműen a szerzőre, a XX. század egyik legjelentősebb gyakorlati teológusára, Ravasz Lászlóra valló – megfogalmazás mellett, tehetünk és tennünk kell kritikai megjegyzéseket is. Így például, Ravasz igen ambivalens viszonyul az templomi zenéhez. Ilyen megjegyzést tesz konkrétan az orgonával kapcsolatban: „ahol nincs orgona, jobban énekelnek a hívek” (23. l.). Ezt nem hiszem-hihetem el, és felidézhetném az anekdotát, miszerint Kodály Zoltán nagypámmal, Szabó Imre esperessel találkozáskor a Városliget szélén, a köszönés után ezt mondta neki: „Kedves esperes úr, vasárnap a templomuk előtt mentem el, és hallottam, hogy a gyülekezet éppen elkezdte énekelni a 25. zsoltárt. Most kedd dél van, remélem a végére értek már.” Azt hiszem az 1948-ban bevezetett új énekeskönyv (ez is liturgiai fordulat volt!) „sikerében”, vagyis abban, hogy a gyülekezetek nagyon sok új éneket megtanultak, és nagyon sok régi éneket újra megtanultak, igen komoly szerepe volt a hangszerkíséretnek. És ha ma pusztán tapasztalati alapon szeretnénk meggyőződni arról, hogy hol megy jobban az éneklés, egészen biztos, hogy ott, ahol orgona, zongora vagy esetenként kis kamaragyüttes vezeti-kíséri az énekést. Elrettentő példaként idézhetem legátuskorom egyik emlékét egy kis gyülekezetből, ahol már nem volt kántor, és enélkül igen rosszul ment az éneklés. A lelkész úgy vélte megoldani a gondot, hogy egy bikahangú atyafival ráénekelte magánóra az énekeket. Szent Karácsony ünnepén fölmentem a nyolc méter magas szószékre és majd lerepültem onnan ijedtemben: amikor bementem az éneket, a lelképásztor megnyomta a gombot a mőzesszébe és az „Istennek szent angyalát” nagy hangerősítőkön át egy szóló hang, röcögötös stílusban belezúgta a templomi csendbe. Hát ettől nem énekel jobban a gyülekezet, sőt továbbra is megszűnt énekelni.

Ravasz általában a liturgia esztétikai funkcióját teszi kérdésessé, melyet járulékosnak tart. Bár Ravasznak igaza van, hogy az „esztétikai vallásosság csak addig tart, ameddig a szemlélet” (14. l.), de én nem látok akkora ellentmondást az esztétikai funkció és a hit liturgiai kifejeződése között. Nem gondolom, hogy bármiféle dicsőség vagy szépség „túl sugározhatná” Isten dicsőségét és szépségét. Minden emberi szépség transzparens vagy translucens jellegű, az Isten dicsősége vagy szépsége átsugárzik rajta, ahogy azt Hans Urs von Balthasar mondja. Ezek a problémák, amelyeket itt megjegyzek, arra utalnak, hogy a 27-es liturgia voltaképpen egyfajta purista felfogást követ: a református liturgia szimbólum-együttese szinte már-már a legszükségesebb elemekre redukálódik, vagy Paul Tillich szerint: az „ürességnek is ugyanakkora a szimbolikus ereje, mint bármely túlzásfolt szimbólum-együttesé” (Systematic Theology I,145.). S bár számomra a fehér falú református temp-

lom a legszebb szimbólum, mégsem gondolom, hogy feltétlenül az üresség liturgiáját vagy az üresség szimbolikáját kell választanunk (ez végül is kvékerizmushoz vezet). Az üresség helyett a liturgiai koncentrátság lenne a járható út.

A 85-ös rendtartás pótolhatta volna, vagy revízió alá vehette volna a 27-es ágendának ezeket a hiányosságait, és az 1927 óta összegyűlt jó tapasztalatok alapján nyithatott volna abba az irányba, hogy a liturgiába bekerüljenek a méltó vallási, isteniszteleti, esztétikai elemek. Ehelyett azonban a 85-ös rendtartás is érvényesít egy sajátos koncepciót, amely azonban nem liturgiai koncepció (purizmus), hanem szociál-etikai, vagy még inkább egyház-politikai. Nevezetesen arról van szó, hogy a 85-ös rendtartás a szolgáló egyház teológiáját kívánja a liturgiában is megjeleníteni és megjeleníttetni. Éppen ezért teljesen másképpen alakul az elvi bevezető rész, mint a 27-es ágendában.

4. Hadd idézzek a 85-ös rendtartás bevezető részéből egy szakaszt, amelyből nem akarok „homoousios-homoiouosios” vitát kreálni, de remélem mindannyian érezni fogjuk a különbséget. Ez a bevezető rész három pontban beszél az egyház eredetéről. Először az egyház kiválasztásáról, aztán az egyházzal mint Krisztus testéről beszél, majd azt mondja: „A választottak ismeretét nyerne Isten üdvözítő tervéről, a megváltás titkáról és magasztalják a kegyelem dicsőségét és gazdagságát, továbbá részt vesznek a Megváltó szolgálatában.” Teológiailag az lenne elfogadható, ha ebben a mondatban az állna, hogy *részesednek* vagy *részesülnek* a Megváltó szolgálatában. A biblikus teológia egyik centrális üzenete éppen az, hogy mi nem veszünk részt a Megváltó szolgálatában. Krisztus szolgálata egyedi szolgálat, nincs társmegváltás, nincs hozzájárulás. Részesülünk azokban az üdvjavakban (jótéteményekben), amelyeket Krisztus megszerzett (beneficia Christi), de nem veszünk részt Krisztus megváltó szolgálatában (a részesedést a *participatio* szóval lehet visszaadni, a részvételt pedig a *contributio* szóval. A kettő között óriási a különbség.²) Ehhez kapcsolódik a vitatott úrvacsorai kérdés is.³ Mindez azonban nem olyan egyszerű, mint amilyennek látszik. Nyilvánvaló, hogy a 85-ös rendtartás szerzői is érezték, hogy igen erős herezis lenne az az állítás, hogy Krisztusnak mint *totus Christus*-nak a megváltó szolgálatában veszünk részt. Ezért inkább Krisztusból „farragják le” azt, amit lehet.

5. Ezt az eljárását Jézus-redukciónak neveztem el, és ez expressis verbis így hangzik a rendtartás bevezetőjében: „Jézus Krisztus az Atyától vett küldetésének úgy tett eleget, hogy hirdette Isten Országa elközelítésének örvendetes hírét és gyógyított minden betegséget. Tanítványainak ugyanilyen megbízást adott.” A tétel második fele Karl Barth híres diktumára utal: „Az egyház

² Lásd még ehhez G. Sauter megkülönböztetését az Isten üdv munkájának „teret engedni” és annak „teret készíteni” között, *Eschatologie*. Göttingen 1994.

³ Utalnom kell még Bartha Tibornak az Evangélikus Teológián, 1972-ben tartott díszdoktori székfoglaló beszédére: „A keresztyén szolgálat ekkleziológiai összefüggései”, *Teológiai Szemle* 1973, 1–2, 7–12. Bartha püspök már itt megelőlegzi az új liturgia ilyen irányba fordulását, amikor előadása harmadik részében arról értekezik, hogy a keresztyén ember részt vesz Krisztus szolgálatában, mintegy folytatja azt, a maga áldozatával mintegy hozzájárul ahhoz. Lásd ehhez, Bogárdi Szabó István: *Egyházvezetés és teológia a Magyar Református Egyházban 1948–1989 között*. Budapest–Debrecen 1995. 133–148.

Krisztus másodlagos létmódja”, bár nem tisztázza, hogy milyen értelemben.⁴ A tétel első fele viszont egyértelműen Jézus-redukció, hiszen nyilvánvaló, hogy Jézus nemcsak azzal tett eleget az Atyától kapott küldetésének, hogy hirdette Isten országának jó hírét és gyógyította a betegeket, hanem hogy keresztre ment és engesztelő áldozatot hozott (az „Elvégeztetett!”: perfectum, a kereszten hangzik el). Egyetértek Pásztor Jánossal, aki jogosan bírálta a XIX. századi liberalizmust, amely Jézusból kivette a megváltást és helyette egy tanító és társadalomjobbító Jézust csinált (egzempláris krisztológia), de látnunk kell, hogy a 85-ös rendtartás pontosan ide esik vissza. Nyilván, ezen az alapon könnyű nivellálni a Krisztus és az egyház küldetését (ami ellen Barth mindig élesen tiltakozott!), és azt mondani, hogy az egyház is hirdeti Isten Országát és gyógyít minden betegséget. Amikor aztán előrelapozunk az elvi rész 18. oldalára, ott már arról olvasunk, hogy ebben a szolgáló gyülekezetben (vagy közösségben) valósul meg az egyház: „Az egyház a gyülekezetben az elválasztott hívók közösségében valósul meg. A gyülekezet pneumatikus, azaz sakramentális, karizmatikus és diakóniai közösség.” Ebből az egyházmodellből éppen a protestáns egyházmodell legfőbb vonása, a prófétai funkció hiányzik.⁵ Ha megnézzük a 27-es ágendát, ott éppen az a nagy kérdés, hogy miképpen teremthető meg az egyensúly az igehirdetés és a sákramentumok között. Az új rendtartásnak ebből az egyházképéből teljességgel hiányzik a *martyria* aspektusa. Pedig, ha igaz, hogy Krisztus *diakonos*-ként feszítettetett meg, akkor még inkább igaz, hogy *martyis*-ként is.⁶ De ez már a „szolgáló egyház teológiájának” általános kritikájához tartozik: ebben a teológiában minden gyönyörűen benne van, csak a *martyria*, a Krisztus-ért való szenvedés hiányzik belőle, a legsajátosabban.⁷

Tehát nemcsak a korszerűsítés igénye (lásd püspökeskü), hanem súlyos teológiai megfontolások miatt is revízióra szorul a 85-ös rendtartás. Sőt, úgy látom, hogy ennek a liturgiának éppen ez a fő gondja, és feltehetően ez az igazi oka annak, hogy a gyülekezetek (illetve a lelképászorok) nem vették be. Egy teológiailag illegitim módszer érvényesül itt, nevezetesen a diakóniának egy olyan fajta és olyan értelmű bevitel a liturgiába, aminek nem lett volna szabad megtörténnie, hiszen a „szolgáló egyház teológiájában” a diakónia a szocializmus építéséhez való kontribúciót jelentette. Természetesen a liturgiának is vannak diakóniai aspektusai, ez tagadhatatlan. De itt már nem tudjuk eldönteni, hogy amikor „szolgáló közösségről” hallunk, liturgikus közösségről van szó, vagy diakóniát végző közösségről. Jó lenne ezt teológiailag újra kibogozni, hiszen a liturgiának és a diakóniának ez az egybeomlása elfogadhatatlan.

6. S végül még egy probléma, helyesebben hiány. A 85-ös rendtartás egyszerűen nem beszél a liturgia állandó elemeiről, ami voltaképpen érthetetlen. A 27-es ágenda hosszú oldalakon keresztül taglalja az imádság, az ének,

⁴ Lásd ehhez, Karl Barth: *Kirchliche Dogmatik* IV, 3. par. 72. illetve Heinrich Stoevesandt: „Jesu Christi irdisch-geschichtliche Existenzform, Karls Barths Lehre von der Kirche als Ostertheologie”, *Gottes Freiheit und die Grenze der Theologie*. Zürich 1992. 115–142.

⁵ Vö. Avery Dulles: *The Models of the Church*. New York 1986. (The Church as Herald, 79sk.)

⁶ Wolfhart Pannenberg: *Jesus, God and Man*. Philadelphia 1968.

⁷ Vajta Vilmos: *Die „diakonische Theologie“ im Gesellschaftssystem Ungarns*. Frankfurt 1987.

a bibliaolvasás, a hitvallás, a bűnbocsánat (absolutio), az áldás (benedictio), a prédikáció, az adakozás és a szimbólumok helyét és szerepét a liturgiában. Ezt a sort ki lehet és ki is kell egészíteni azokkal az elemekkel, melyeknek hiányára Pásztor János hívta fel a figyelmet (hálaadás, magasztalás, epiklézisz, eukarisztikus tónus, dicsőítés, stb.). Igen, Ravasz László sok-sok elemet nem vett fel és nem mutatott be. 85-ös rendtartás viszont egyetlen egy elemről sem tesz említést.

Ebből (és még számos jelből) arra lehet következtetni, hogy a 85-ös rendtartás nem egyéb, mint a 27-es ágenda átirása, csonkolt kiadása. A fő vonalvezetést megtartja, arra ráülteti az újszerű téziseket (szolgáló közösség, részvétel Krisztus szolgálatában, stb.), s a többi takarékosági szempont alatt elhagyja (vagy voltak olyan szerények a szerkesztők, hogy nem akarták Ravasszal felvenni a versenyt, s így inkább mellőzték őt?). Apróságoknak tűnik, de nagyon jól rámutat az arányokra. A 85-ös rendtartás (a 27-eshez hasonlóan) hosszasan értekezik arról, hogy miképpen kell felválni az úrvacsorai kenyeret, sőt kiegészíti azzal, hogy azt lehetőleg egy arra elkülönített késsel kell elvégezni. (Annak idején, többen segédlelkészek egyszerűen csak „szent kés”-nek neveztük ezt el.) Félreértés ne essék, én is szentségtörésnek tartanám, ha a lelkész azzal a késsel vágná fel az úrvacsorai kenyeret, amellyel az elébb még a nagytiszteletű asszony a csirkét bontotta. De ne sajnáljunk egyetlen szót is ilyesmire, ha közben egy 406 oldalra rúgó alkotásban semmit sem hallunk az imádság, a hálaadás, az éneklés, a bibliaolvasás liturgiai funkciójáról?

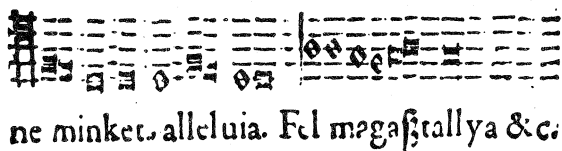
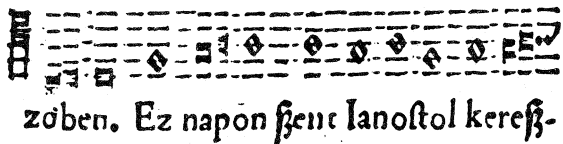
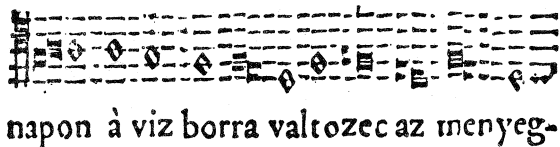
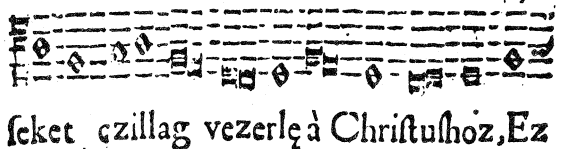
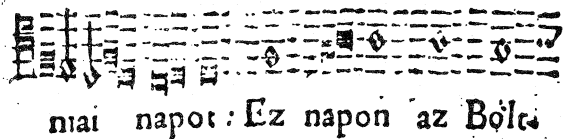
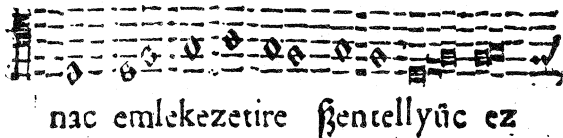
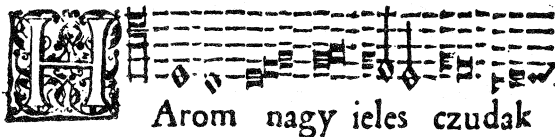
Summa: ez az alkotás – hasonlóan a 67-es törvénykönyvhöz és még annyi minden máshoz, ami ebben az időben született – öszvérdolog, vagy keményebben: összecsapott fércmunka.⁸ A korszak nagy ironiája, hogy mindaz, amit ebben az időben egyházunk megújulása jeleként ünnepeltek, szinte kivétel nélkül e jellemzés alá rekeszthetjük.

Azt hiszem, Bonhoeffernek van igaza,⁹ amikor azt mondja: az egyház nem feladat, hanem adottság. Ez azt is jelenti, hogy a teológia vagy a teológiai gondolkodás a türelem idejében megy végbe. Teológiailag értékelni, munkálkodni úgy nem lehet, hogy van egy kitűzött feladatunk, amit határidőre teljesíteni kell, amit meg kell valósítani, mint valami x-éves tervet. Csak abban bízom, hogy az elkövetkezendő korszak ilyen értelemben a türelem ideje lesz, s nem azért fogjuk megalkotni az egyébként igen sürgető új istentiszteleti rendtartást, mert az egy határidős dolog (pl. egy évforduló vagy valamely egyházi méltóság születésnapja), hanem azért, mert valóban Isten Szentlélek kényszerít rá minket, hogy az Isten népe a magyarországi református egyházban is úgy imádhassa, dicsőíthesse és szolgálhassa Istenét, ahogyan arra a Szentlélek vezet.

⁸ Ennek háttérében nemcsak a sietség állhat, hanem az is, hogy az egyházkormányzat 1956 után az 1956-os egyházi megújulási mozgalom programját (közli Bán István, *Református Egyház* 1991. január 4. sk.) „kisajátította”, és természetesen arra való hivatkozás nélkül, úgy állította be, mint a szocializmusban megújuló egyház újabb eredményét. Ezért nem értheték egyet Pásztor Jánosnak azzal a véleményével, hogy a liturgia kérdése csak a hatvanas években vetődött fel újra. Határozottan beszél erről is a Megújulási Mozgalom 1956-ban! Igaz, másképp, mint Bartha Tibor.

⁹ D. Bonhoeffer: *Communio Sanctorum*, in *Gesammelte Werke*, I-IV. München 1962.

AZ MAGNIFICATRA VALÓ
ANTIFONA.

Vízkeresztí Magnificat-antifóna

(Huszár Gál: A keresztényi gyülekezetben való isteni dicséreték és imádságok. Komjáti 1574)